УДК(94+37)(477.46) «17/19»

А. В. Кукуруза

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УМАНІ XVIII – ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано процес розвитку шкільництва міста протягом XVIII – поч. XX ст., уточнено роки відкриття навчальних закладів, відслідковано постійне зростання освітнього рівня шкіл. З'ясовано навчальні дисципліни, які вивчалися в навчальних закладах досліджуваного періоду, якість їх викладання, прагнення населення до освіти, кількісний склад учнів. Простежено динаміку поліпшення освітнього процесу в краї.

Ключові слова: *уніатство, семінарія, школа, училище, пансіонат, гімназія, авдиторії, ератки, парафіяльні школи, повітові школи, «ВНУ-1», «ВНУ-2».*

Історична місія школи зумовлена особливостями суспільно-політичного, економічного, культурного і духовного життя народу у відповідні періоди. Українська школа – найважливіший елемент держави у формуванні інтелектуального потенціалу нації – має свої давні витоки і традиції. Адже вона є невід'ємним атрибутом формування модерної української нації й за належним їй правом стоїть поряд із святими для кожного українця поняттями незалежності і державності.

Звернення до історії розвитку освіти і шкільництва дає можливість проаналізувати здобутки сучасності, порівняти досягнення освіти з викликами цивілізаційних зрушень. Школа впродовж своєї історичної ретроспективи стала живильним середовищем для формування національної ідеї та усвідомлення

національної ідентичності. Ознайомлення з історико-педагогічною спадщиною нашого міста в умовах формування нової системи освіти молоді набуває особливої актуальності, тому що історія розвитку освіти в м. Умань відтворює всі історичні події, що сталися в Україні протягом кількох століть [2, с. 5].

Створення педагогічних навчальних закладів в Умані було закономірним підсумком і разом з тим етапом в процесі удосконалення системи освіти.

Наведений у пропонованій статті джерельний матеріал ілюструє постійне зростання навчальних закладів у нашім краї, що було результатом прагнення населення до отримання освіти в суспільних перемінах XVIII поч. XX ст..

Метою даної статті є висвітлення процесу становлення системи освіти в Умані XVIII - поч. XX ст., так як саме у цей час формувалася освітня мережа і на Уманщині.

Намагаючись перетворити Умань на центр уніатства в регіоні, ФранцишекСалезій Потоцький у 1762-1763 рр. ініціював та фінансово підтримував у місті кількамісячну семінарію, що готувала уніатських та «перекваліфіковувала» православних священиків. Її очолив єпископ Белзький та Холмський М. Рило. З цієї семінарії вийшло 150 священиків для церков Уманщини. Через два роки в Умані за сприянні Потоцького було відкрито Базиліанський монастир, а в 1766 році – школу при ньому. За задумом її творців, школа при Базиліанському монастирі мала бути загальноосвітнім шестикласним училищем. У 1776 році до Умані прибули перші базиліани: Гераклій Костецький (ректор монастиря та місії), Ян Левицький (віце-ректор), Євстафій Тарнавський, Загорський та ін. Відповідно до установчої «ерекції» при монастирі мусило бути 14 базиліанів (ченців), 4 місіонери, 4 професори та ін., а також 400 учнів-базиліан. В тому ж році до першого класу було набрано тільки 150 учнів, але з часом кількість учнів постійно зростала і у 1782 році в ній навчалося 400 учнів. Саме в цьому році функцію школи було підтверджено Сеймовою конституцією [1, с. 11].

Учні цієї школи отримували знання з богослов'я, церковної історії, етики, серед навчальних предметів були математика, фізика, філософія, красномовство, право, французька та німецька мови тощо. Значна увага приділялася фізичному вихованню, особливо влітку, коли всі вихованці йшли в поле займатися різними іграми, військовими вправами тощо. Уманська базиліанська школа була досить добре організована. На виховання та навчання до неї приймали тільки католиків. Школа давала досить глибоку і різнобічну підготовку. Для прикладу, можна ознайомитись з програмою з математики.

Курс арифметики, крім дій над натуральними і дробовими числами, містив додатні і від'ємні числа, десяткові і шістдесяткові дроби, многочлени, добування квадратних та кубічних коренів, арифметичні та геометричні прогресії, пропозиції, логоритми. З геометрії розглядали означення основних геометричних понять, аксіоми Евкліда, доведення теорем, обчислення площі. Розглядались елементи плоскої і сферичної тригонометрії. Так глибоко математика в ті часи не вивчалась навіть в Києво-Могилянській Академії [2, с. 5].

У перші три десятиліття XIX ст. в училищі навчалося близько 800 учнів щороку. В 1830 році воно перебувало під наглядом директора Київської гімназії і незадовго до початку повстання в Польщі (а офіційним приводом було очікування епідемії холери) розпорядженням від 28 листопада 1830 року генерал-губернатора Б. Я. Княжніна Уманське повітове базиліанське училище було закрите. 28 листопада 1830 року командир 4-го резервного кавалерійського корпусу (що був розквартированій в Уманському повіті) генерал-лейтенант Рідігер писав київському воєнному губернатору генерал-лейтенанту Княжніну Б. Я. таке (збережена мова оригіналу): «Милостивый Государь Борис Яковлевич, в городе Умани духовенством униатскогоко костела воспитывается более 700 детей, кои помещения имеют весьма тесное, так что по 10 и 15 человек квартируют в одном малом жилье; детисии, будучи обязаны в нынешнюю распутицу приходить изотдаленных мест в классы, подвергаються простуде, принимаемой за первоначальную причину холеры;

непрерывное между ими сообщение, при заразних болезнях, может кметь пагубне последствия, и, наконец, в случае необходимости наложить на дома оцепление, трудно былобы подвергнуть детей строгости карантинных правил и досмотреть за точним исполнением оных. Соображая сиеобстоятельство с другими мерами к ограждению сколько возможно города от заноса и распространения холеры, появившейся уже в некоторых местах в окрестностях, или по крайней мере к ослаблению действийоной, я полагаю весьма полезным, чтобы уманское училище было на время закрыто и воспитанникам, кои имеют возможность, было дозволено отправиться в дома родителей, пока болезнь прекратится...» [3].

Донесення генерала Рідігера Княжнін Б. Я. порахував вагомим і наказав керівництву Уманського монастиря навчальні заняття припинити і дітей розпустити по домівках, про що було повідомлено директору Київської гімназії, що здійснював нагляд за класами при монастирі. Так училище було закрите, а згодом і сам монастир припинив своє існування, а за участь у польському повстанні 1830-1831 рр. всі маєтки О. Потоцького були конфісковані.

З ліквідацією Гетьманщини (1764 р.) і Запорозької Січі (1775 р.) було зруйновано і систему навчально-виховних закладів: закривались українські школи, занепадала освіта, заборонялась українська мова, поступово втрачалась національна свідомість, самобуття, державність і культура. Уманський губернатор Младанович не дозволяв навчання українських дітей і навіть заборонив населенню співати українські пісні.

Коли Росія інкорпорувала колишні підпольські українські землі, на них уряд створив мережу духовних навчальних закладів, однією з ланок якої були духовні училища. Створена в 1808 р. комісія духовних училищ виробила проект перетворення духовно-навчальних закладів у різну систему шкіл з різним освітнім курсом. Комісія звертала особливу увагу на «усиление необходимых по тогдашнему времени способов к первоначальному образования детей духовного класса» [4].

Для дітей духовенства в Умані 4 листопада 1823 р. було відкрите духовне училище [5,с.312]. З 1824 по 1878 роки в ньому було три класи – нижчий, середній і вищий. З 1878 року воно реорганізовувалось відповідно до нового статуту і в ньому діяло п’ять класів: підготовчий, 1, 2, 3 і 4. Усіх учнів в училищі налічувалось 181. Майже усі вони були віросповідання православного.

«Киевские епархиальные ведомости» також повідомляють про церемонію відкриття духовного училища 4 листопада 1823 р. У цьому ж повідомленні зазначається і таке: «Большинство духовенства Украины в конце XVIII в. никаких училищ незнают, а ограничивают свою підготовку учением у священников и дьячков. Так, из 43-х заявлений, поданных в 1794 году в Уманское духовное правление униатскими (бывшими, конечно, прежде православными) священниками о принятииправославия, видно, чтотолько 15 из них были в училищах, а 28 учились дома или были дьячками» [5,с.317].

Насправді, були відкриті два училища – повітове і парафіяльне. Але друге було нижчим відділенням першого, та й розміщувались вони в одному приміщенні. У 1829 році в училищі навчалось уже 187 учнів.

Штат складали «смотритель» (директор) і 6 учителів, а на утримання училища було виділено 2780 рублів [2, с.7].

Будинок Уманського духовного училища на Звенигородському передмісті, навпроти Свято-Михайлівської парафіяльної церкви, був простим чотирикутником з рівними сторонами за дерев'яною огорожею. Схожий на казарму, будинок лицьовим боком був повернутий у двір. Всередині по всій довжині приміщення тягнувся довгий коридор, в який виходили двері класних кімнат, зали та коридору. Класних кімнат було чотири: перших два класи під парафіяльним училищем, а 3-й, 4-й - повітовим. Посеред училищного подвір'я стояв ще один дерев'яний будинок на 4 окремі великі кімнати, котрі виділялись під квартири учителям.

В кожному класі були так звані «авдиторії», які до приходу учителя перевіряли підготовку учнів до уроку і на спеціальних листах, що називались «ератками», латинськими літерами робили помітки: «знає», «не знає», «не все»,

«не добре». Потім ці листки складались на учительському столі і, зайшовши до класу, учитель спершу переглядав їх. Усіх учнів, які не вивчили урок, викликав до порогу і один з великорослих учнів лозиною «внушал» їм любов до наук. Потім учитель перевіряв урок в інших учнів, пояснював новий матеріал, а на закінчення вказував у книжці «отсюда – до сюда на завтра». Так традиційно проходили уроки [2, с.8].

Не місцеві учні або ті, що не мали родичів чи знайомих в Умані, розміщувались по квартирах по 6 - 10 осіб. Звісно, що квартири наймались якнайдешевші, та й харчування часто було не з кращих. Так поступово училищне життя налагоджувалось, і з часом Уманське духовне училище стало одним з найбільших в Київській єпархії.

Штат духовного училища складали: наглядач (смотритель), учителі і почесний «блюститель» по господарській частині. Керівництво училищем здійснювало Училищне Правління у складі наглядача, помічника, одного з учителів і 2-х священиків училищного округу. Воно обиралось на три роки і збиралось не менше 2-х разів на місяць.

У 1820 р. в м. Умань була зроблена перша в Росії спроба створення загальноосвітньої школи, в 1822 році за клопотанням перед урядом відомого письменника і педагога, одного з піонерів організації освіти серед євреїв Росії Германа Бернарда (Гурвича, Горовіца, Гїрша-Бері), уродженця Умані, в місті була відкрита єврейська школа для дітей із заможних сімей. Однак через вороже відношення рабинів і реакційних елементів до неї, школа проіснувала не довго [6].

У 1825 році в Умані налічувалося чотири навчальні заклади: школа при Базиліанському монастирі, духовне училище, пансіон благородних дівиць та єврейське училище Германа Бернарда.

Проте в першій пол. XIX ст. впровадження освіти здійснювалося повільно. Учителювали часто без спеціальної підготовки, в усіх типах шкіл офіційно дозволялися тілесні покарання. Щодо дітей із малозабезпечених сімей, то вони перебували поза системою освіти.

З 1828 року закладами освіти офіційно затверджені такі: парафіяльні школи (училища) – термін навчання 1-2 роки – лише для бідноти, приймали хлопчиків і дівчаток; навчали читанню, вивчали релігію, церковні книги, каліграфію, арифметичні дії; повітові школи (училища) – термін навчання 3 роки – для дітей купців, ремісників промислового люду; вивчали Закон Божий, російську мову, арифметику, геометрію, географію, історію, правопис, креслення. З навчального плану вилучено природознавство, фізику, технології; гімназії – термін навчання 7 років – для дітей дворян і чиновників. Замість політекономії, комерційних наук, природознавства введено Закон Божий, священну і церковну історію, російську мову та словесність, грецьку мову; в селах діяли церковнопарафіяльні школи [7].

У 1838-1857 рр. Умань була центром військових поселень Київської та Подільської губерній. В цей час навіть церковнопарафіяльних шкіл на Уманщині не було. Бо коли у 1847 році Київська консисторія збирала відомості про них, то Уманське духовне правління доповідало, що «дети не имея книг, в особенности же будучи отрываемы родителями и помещиками, оставили учение, и все школы, бывшие в уезде, числом 37, закрыты» [8, с.81].

У 1854 році «Киевские губернские ведомости» видрукували статтю, в якій йшлося про «способность к образованию Уманцев». В ній писалось, що «в короткое время, из Уманцев образовались искусные кондуктора, отличные писари, хорошие каретники, слесаря, кузнецы, столяры, красильщики, садовники и другие мастера. Конечно таких молодцев можно встречать только в военном поселении; а в помещичьей Уманщине – также прежняя старина и тут считается диковинкой, если кто из крестьян умеет писать, читать, слепить бричку и т. д. хотя народ также понятливый и сметливый» [9, с.313].

Коли було ліквідовано військові поселенння на Уманщині, на Івангородському передмісті в приміщенні волосної управи в 1859 році відкрилась початкова школа, де навчалось 20 хлопчиків. У перші роки школа не мала ні програми, ні підручників, а згодом перейшла у церковне відомство.

У 1859 році з Одеси до Умані було переведено (в Царицин сад – “Софіївку”) Головне училище садівництва, яке діяло на базі Одеського ботанічного саду з 1844 року. В 1880/81 академічному році в училищі навчалося 89 учнів.

На основі статуту землеробських училищ, плата за навчання складала: для власнокоштного пансіонера – 150 крб., напівпансіонера – 100 крб. і для тих, що приходять – 20 крб. На утримання училища виділяється 18 650 крб. і Царицина сада – 15 135 крб. [1,с. 23].

В бібліотеці училища землеробства на 1 січня 1882 року було 5709 книг. До того ж, діяли фізичний кабінет, хімічна лабораторія, колекція для викладання мінералогії, колекції для викладання ботаніки, настінні ботанічні карти та інші навчальні посібники [1, с.23].

У 1860 році Указом Олександра II місто Умань було передане Міністерству внутрішніх справ Росії. На той час духовне та єврейське училища були передані Міністерству державного майна і одержали назву «казенних». Для дітей робітників і селян існували церковнопарафіяльні школи. Викладачами в них були церковнослужителі – попи, дяки. Закон Божий вивчався як основний предмет.

Зважаючи на потреби господарства в освічених працівниках, на вимоги прогресивних кіл суспільства щодо підвищення освіти народних мас, уряд царської Росії змушений був проводити відповідні реформи. 1864 року російська влада здійснила реформу народної освіти. Згідно зі статутом, створювались (реорганізовувались) окремо чоловічі й жіночі реальні і класичні гімназії із семирічним терміном навчання. Якщо не було гімназій, відкривалися класичні і реальні прогімназії з 4-річним терміном навчання. В обох типах гімназій вивчались однаковим обсягом Закон Божий, російська мова, історія, географія, правопис, за бажанням – співи, гімнастика. Статутом закріплювалось введення форми для учнів, створення бібліотек, кабінетів фізики, хімічних лабораторій. Офіційно заборонялись тілесні покарання, проголошувалась безстановість освіти. Керівництво училищами зосередилось у новостворених

повітових і губернських училищних радах, а контроль за ними у межах кожної губернії стали здійснювати попечителі народних училищ. В Умані, крім церковнопарафіяльної школи, відкритої в 1859 році, відкрито ще таких самих три заклади та чотири приватні єврейські початкові школи.

Для дворянських дітей відкривались гімназії: жіноча гімназія, жіноча міністерська гімназія імені Княжни Євдокії Суздальської, чоловіче 4-класне училище, в якому викладав батько відомого українського поета Миколи Бажана штабс – капітан П.А. Бажан. Директором реального училища був потомок Софії Потоцької де Вітт [10].

У цей час у місті розширювалась мережа освітніх закладів. Так у 1859 - 1860 р. в Умані було створено 17 однокласних і двокласних шкіл. Це заклало основу початкової освіти міста.

11 квітня 1861 року в м. Умані була відкрита «воскресная школа, помещение для которой отведено в доме смотрителя уманського уездного духовного училища, протоиерея Стаховского» [2, с.11].

12 жовтня 1869 році відкрито міське 2-класне училище для хлопчиків (навчалося 134 учні) і дівчаток (навчалося 100 учениць), які мали 1 і 2 загальні і один підготовчий клас, у 1883 році – чотирикласна гімназія, яка у 1896 році стала повною гімназією з 7-річним терміном навчання.

Для привілейованих верств населення у 1883 році відкрито чоловічу гімназію з підготовчим класом, а у 1886 році її перетворено на 6-ти класну прогімназію.

Справу про відкриття в м. Умані гімназії розглядала Державна Рада, яка ухвалила її відкрити з 1 червня 1883 р. як чотирьохкласну чоловічу прогімназію. Зразу до прогімназії було набрано всі чотири класи. 6 червня 1886 р. прогімназію перетворено на шестикласну, а 5 липня 1895 р. дозволено поступово реорганізувати її у восьмикласну гімназію [1,с.24]. У 1896 р. відкривається сьомий, а у 1897 р. – восьмий класи. На 1 січня 1908 р. в гімназії навчалось 421 учень, з них в підготовчому класі – 40, першому – 43, другому –

57, третьому – 68, четвертому – 66, п’ятому – 45, шостому – 31, сьомому – 41, восьмому – 30 [11].

Незважаючи на постійне збільшення кількості навчальних закладів, у місті, як і в Росії взагалі, дуже обмеженими залишались можливості для жіночої освіти. Для дворянства існувало декілька російських інститутів, але основна маса жінок була позбавлена можливості отримати початкову освіту.

У 1880 - 1900 роках рівень грамотності по Уманщині підвищується з 6% у 1880 році до 21% у 1897 році. Збільшувалася кількість навчальних закладів – у 1894 році в Умані відкрилось ще й приватне жіноче училище І розряду О.В. Левицької. В ньому навчалось 36 учениць. На Софіївській Слобідці і на Міщанці відкрили школи грамоти.

У 1890 році в місті відкрито 3 церковнопарафіяльні та 4 приватні єврейські школи (майже при кожній синагозі була початкова школа - хедер).

Для навчання хлопчиків-євреїв в Умані діяла відкрита в другій половині XIX ст. так звана Талмуд-Тора з ремісничим відділенням, а для навчання дівчаток існувало жіноче єврейське училище ІІІ-го розряду [1,с.24]. У 1895 році газета «Жизнь и искусство» надрукувала таку кореспонденцію з Умані: «Наша Талмуд-Тора процветает в санитарном, и гигиеническом, и педагогическом отношении. Средства училища однако весьма скудны и главным их источником, к сожалению, пока служат только частные пожертвования» [12,с.4].

У 1892 році на Лисій Горі було збудовано приміщення для церковнопарафіяльної школи, в 1897 році відкрита єдина громадська бібліотека[2,с.13].

Як видно Умань на той час був досить освіченим містом з високим відсотком грамотності. Серед начальних закладів міста були й приватні це, зокрема: приватне жіноче училище ІІ-го розряду пані Саленцової. В ньому учнів – 27 (11 у пансіонаті і 16 приходять). З них: православного віросповідання – 12; римо-католицького – 5; іудейського – 10. Середня плата за навчання в рік складає: за пансіон — 240 крб., за тих, що приходять – 60 крб.[13,с.25];

приватне жіноче училище II-го розряду пані Венгравіус. Учнів у ньому 15 (у пансіоні – 14, приходить – 1). З них: православного віросповідання – 4; римо-католицького – 11. Середня плата за навчання в рік складала: пансіонат – 200 крб., за ту, що приходить – 100 крб. [13,с.25].

Кінець XIX – поч. XX ст. характеризувався зростанням в місті закладів освіти. У 1900 році в місті відкрилась державна жіноча гімназія ім. Княгині Євдокії Суздальської. Перша згадка про жіночу гімназію надрукована в газеті «Киевское слово» 05.10.1895 р. – про необхідність в м. Умані побудувати гімназію. Подібні замітки ще тричі з'являлися в газеті у 1897 році. І ось у 1900 році розміщене оголошення такого змісту: «Уманська (Київської губернії) міська управа цим оголошує, що за дозволом Міністра народної освіти в м. Умані відкривається жіноча гімназія». Для її побудови, щоб зібрати потрібні кошти, за вказівкою міської думи, вирубали і продали майже весь Греків ліс – 60 десятин. Побудоване приміщення для жіночої гімназії розміщене майже поряд з чоловічою гімназією. Директором жіночої гімназії вважався директор чоловічої гімназії. В жіночій гімназії виконавцями його вказівок були наглядачка та викладачі. За своїми переконаннями (реакціонери і монархісти), вони неприязно ставились до учениць.

У 1904 році жіноча гімназія мала повний склад учнів – всі сім класів і один підготовчий. В гімназію приймали дівчаток дев'яти-десяти років. Вступити до гімназії було досить важко. «Прошения» на ім'я начальника жіночої гімназії приймалися, в основному, тільки від жителів міста [14, с.19]. За кожним класом була закріплена класна дама (класна наглядачка), в обов'язок якої входило стежити за поведінкою гімназисток, контролювати навчання, прищеплювати правила «хорошого тону», знати все про свою вихованку не тільки в гімназії, але й на вулиці та вдома.

В гімназії навчались в основному діти із заможних родин, але зустрічались і з бідніших станів. Учениці з інших населених пунктів жили в інтернаті - в триповерховому будинку по вул. Суворовській. У 1912 році при гімназії було відкрито паралельні класи, що займали приміщення на третьому

поверсі тодішньої міської Думи. У 1913 році в зв'язку із святкуванням 300-річчя дому Романових, гімназії було і присвоєно ім’я великої княгині Євдокії Суздальської. В 1915 р. жіночу гімназію ім. Княгині Суздальської закінчили 66 учениць із семи класів. Всього з 1900 року гімназія випустила близько 600 учениць, а в 1914 - 1915 рр. при жіночій гімназії відкрили педагогічний клас, випускники якого мали право вчителювати в школах [2,с.15].

Викладання велось тільки російською мовою, українською мовою не дозволялось навіть розмовляти. Цікаві повідомлення газет тих часів. Наприклад, газета «Село» від 02.09.1910 р. повідомляла: «На уманській виставці заборонено читати для селян лекції українською мовою».

З початку 1900/1901 навчального року в гімназії було відкрито перший, другий, третій і підготовчий класи. Усього в закладі працювало 25 вчителів і 2 священики. Обов'язковим предметом був Закон Божий. Тому в місцевих освітніх закладах викладання велось єврейською, польською і російською мовами; українська мова заборонялась для викладання, друкування підручників, посібників та ін. до 1918 року. З наказу пана інспектора народних шкіл Уманська Земська Управа по шкільному відділу зробила розпорядження викинути з бібліотек при школах усі книги на українській мові [2,с.17].

Закінчивши гімназію, дівчата не могли вчителювати. Щоб випускницям гімназії дати можливість працювати, за рішенням Уманської міської Думи з 1914-1915 н.р. при жіночій гімназії почав роботу педагогічний клас, після закінчення якого дівчата мали право вчителювати в початковій школі, або працювати гувернанткою. Уманська жіноча гімназія проіснувала до 1920 року. З 1920 року вона була реорганізована у трудову семирічну школу № 2. У 1926 році школі присвоєно ім’я І. Франка.

У 1908 році в царській Росії Міністерство освіти почало відкривати чотирикласні міські училища. Щоб потрапити у перший клас цього закладу, потрібно було закінчити однокласну початкову школу (трирічну). Чотирикласне міське училище було відкрите і в Умані 4 листопада 1908 р. Воно містилось у приватному будинку по вул. Шевченка, 17 (тепер Будинок

учителя), за іншими джерелами – у будинку, де знаходилась СШ № 13 (тепер ЗОШ № 8).

У 1910-1911 роках на базі «частого женского училища 2-го разряда госпожи Семенцовой» була відкрита приватна гімназія Олександри Василівни Левицької. Для цього О. В. Левицька по провулку Штабному (тепер провулок Червоногвардійський) на власні кошти побудувала двоповерховий будинок з 7-ма класними кімнатами, великим і малим залами. Класні кімнати були розраховані на невелику кількість дітей. В гімназію зараховувались дівчатка переважно дворянського походження. Гімназія існувала до 1920 р., а після цього приватна жіноча гімназія О.В. Левицької була реформована у 7-му трудову школу м. Умані, а потім – в середню школу № 7 (зараз школа-колегіум № 7)[2,с.18].

У 1913 - 1914 роках знову відбулась реорганізація початкової освіти в містах. Міністерство освіти реорганізувало дво- і чотирикласні міські училища під назвою «высшее начальнеє училище» (скорочено «ВНУ»). В Умані 1913 року двокласне училище стало «ВНУ-1», а чотирикласне «ВНУ-2». Для вступу в вище навчальне училище потрібно було скласти іспити з усіх дисциплін, навіть з тих, які не вивчались у двокласному училищі. Вищі початкові училища давали освіту за семирічку. Початкове училище № 1 працювало до 1918 року. Потім було реорганізоване у трудову школу № 4, далі у середню школу № 4.

Нижчі верстви населення не мали доступу до освіти. У 1914 р. в місті не було жодного робітничого клубу, хоча діяли клуби для офіцерів, верхівки купців, промисловців і торгівців.

На початку XX ст. зрослі потреби в підготовлених кадрах зумовили прискорення професійної освіти на Уманщині, як і на всій Україні. З’являються ремісничі, нижчі промислові, комерційні, технічні, сільськогосподарські та інші училища, а також учительські семінарії. Так, у серпні 1906 року був затверджений «Устав частого мужского коммерческого училища С.Н. Браиловского в г. Умани», а в 1912 році училище стало комерційним училищем товариства викладачів. Дружиною С. Н. Браіловського було відкрите

жіноче комерційне училище. Плата за навчання в ньому була такою: 1 кл. – 35 крб., 2-3 кл. – 40 крб., 4 кл. – 45 крб., 5-7 кл. – 60 крб. [15,с.1].

4 листопада 1908 р. було відкрите чотирьохкласне міське училище, а в 1909 р. для підготовки вчителів початкових шкіл – дворічні педагогічні курси. 20 серпня 1911 р. Уманським відділенням імператорського російського музичного товариства в місті були відкриті музикальні класи. У 1913 р. чоловіче і жіноче двохкласні міські училища були реорганізовані в чотирьохкласні вищі навчальні училища, і було відкрито середнє будівельно-технічне училище, започатковане цивільним інженером С. А. Де-Вітт [1, с.25].

Отже, в Умані на 1914 рік було вже три гімназії, п’ять середніх училищ (два комерційні, землеробства і садівництва, будівельно-технічне й духовне). В них навчалося близько 2300 дітей привілейованих верств населення. Близько 700 дітей робітників і селян, які жили в передмісті, здобували знання у 8 початкових школах. 1914 року освіту в трьох вищих початкових школах одержували лише 474 учні. На дворічних педагогічних курсах, що готували вчителів для сільських початкових шкіл, навчалося 35 юнаків.

У 1916 р. в м. Умані працювали такі навчальні заклади: чоловіча гімназія; жіноча державна гімназія імені княгині Суздальської; приватна гімназія Левицької; середнє училище садівництва і землеробства; комерційне училище І товариства викладачів; середнє будівельно-технічне училище де Вітта;

Таким чином, становлення освіти в місті Умані припадає на кінець XVIII – поч. XX століття. Саме в цей час формується система освіти міста, розбудовуються навчальні заклади, збільшується їх кількість.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Кузнець Т.В. До історії освіти на Уманщині (XVIII – початок XX століття). – К.: Наук. світ, 2000. – 35с.

2. Історія шкільної та позашкільної освіти м. Умані з 1766 р. до наших часів : посібник, / В. В. Лисогора. – Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. – 116 с.
3. Мердер А. Мелочи из архива юго-западного края // Киевская Старина. – 1903. – Июль-август (отдельный оттиск).
4. Статистический обзор церковно-учебных заведений //Церковные ведомости. – 1895 - № 15. С.
5. Киевские епархиальные ведомости. – 1899. – №8. – 16.IV. – С. 312- 317.
6. З історії освіти в Умані // Державний архів Черкаської області (далі ДАЧО), ф. р. 3990, оп. 1, спр. 339, арк. 1-8.
7. Матеріали наукової міжнародної конференції //Освіта України. – № 29-30.
8. Киевские губернские ведомости. – 1864. – №10. – 7.III. – С. 81.
9. Киевские губернские ведомости. – 1854. – №46. – 13.XI. – С. 313
10. Уманський міський архів. Фонд С.П. Палія. Історія Уманщини. Тека № 2.
11. ДАЧО, ф. р. 5624, оп. 1, спр. 199, арк. 260
12. Жизнь и искусство. – К, 1895. – №36. – 5.II. – С. 4.
13. Демочани. Умань. – К, 1882. – С. 25.
14. Циркуляр Киевского учебного округа. Неофициальный отдел.- 1908.- № 2.- С.17-26.
15. Голос Умани. – 1914. – №95. – 2.VI. – С. 1.

Kukuruza A.V. FormationoftheeducationsysteminUman XVIII - early. twentiethcentury

The article analyzes the development of the city schooling during the XVIII till early XX century. Years of opening schools are specified in the article and tracked the steady growth of the educational level of schools. Discovered subjects that were studied in schools of the certain investigated period, the quality of their teaching, the desire of the population to be educated and quantity of students. Observed the dynamics of the improvement of the educational process in the region.

Keywords: *uniatism, seminary, school, college, boardinghouse, gymnasium, auditorium, eratky, parochialschools, countyschools, "HES-1", "HES -2" (higher educational school).*

Кукуруза А. В. Становление системы образования в Умани XVIII – нач. XX века

В статье проанализирован процесс развития школ города в течение XVIII – нач. XX в., уточнено года открытия учебных заведений, отслежено постоянный рост образовательного уровня школ. Выяснено дисциплины, которые изучались в учебных заведениях исследуемого периода, качество их преподавания, стремление населения к образованию, количественный состав учащихся. Прослежена динамика улучшения образовательного процесса в крае.

Ключевые слова: *униатство, семинария, школа, училище, пансионат, гимназия, аудитории, ераткы, приходские школы, уездные школы, «ВНУ-1», «ВНУ-2».*